Verhalen uit vervlogen tijden

Geeske Menalda

'Woar dit huus stoat was vroeger allemoal heide, niks as heide, zo ver as je kon zien. Grootvader vertelde, dat hier op dezelfde plek, woar ons huus stoat, witte wieven liepen, die zwierven op de hei rond. Toen er geen hei meer was, gingen ze weg, want die witte wieven zund meer liefst op de heide... '

Ja, toen er geen hei meer was en er bovendien overal elektrisch licht kwam gingen ze weg, de witte wieven, dwaallichtjes, tien- en twaalfuurshonden, ijzeren veulens en weerwolven, heksen, duivels en spoken. Alleen de nachtmerrie wist zich te handhaven en komt ons nog regelmatig 'drukken'.

In onderstaand artikel vindt u een selectie uit de volksverhalen die in De Bilt en Bilthoven de ronde deden, opgetekend uit de mond van twee vertellers, Willem van Dijk, geb. 1889 te De Bilt, bankwerker bij de Nederlandse Spoorwegen en Albert Pastunink, geb. 1876 te Bilthoven, timmerman. Verzameld door E. Heupers, werden ze tezamen met verhalen uit Gooi- en Eemland en de westelijke Veluwe uitgegeven door het P.J. Meertens-Instituut voor Dialectologie, Volkskunde en Naamkunde onder redactie van A.J. Dekker en J.J. Voskuil (Amsterdam 1984). De verhalen uit De Bilt en Bilthoven geven een goed beeld van wat er zoal verteld werd in deze contreien aan het eind van de vorige eeuw en het begin van de 20ste. Om enig reliëf aan te brengen breng ik ze hier en daar in verband met verhalen uit de nabije omgeving van De Bilt. Zoals dat voor een artikel in een historisch blad betaamt kijk ik voornamelijk naar de historische aspecten ervan.

(De getallen tussen () in de tekst verwijzen naar de nummers van de verhalen)

Met z'n allen om de kachel

'Vroeger bie ons thuis zaten ze om zo'n Wijkse kachel, allemaal met de voeten op de plaat. En dan wier er verteld, vooral door ming vader. Wullie kinderen wieren op 't lest zo bang, zo bang, dat we niet meer in 't donker naar 't huusje dorsten...', vertelt een dienstbode uit Soest. Het is goed dat we ons eerst trachten in te leven in de omstandigheden waarin men elkaar verhalen vertelde. Buiten was het stik- en stikdonker en stil, zo stil dat '...'t hout zo kraakte, net of er iemand met je meeliep als je over de weg ging, alsmaar ging het dan: krak, kraak, krak, net voetstappen en toch was 't wat anders. 't Was een geest die met je meeliep. Ook in huis hoorden ze wel eens wat, dan kraken, dan steunen en zuchten. 't Waren geesten die je 't huis uit wilden helpen en wanneer jij er dan uitging dan kochten ze je huis, want ze konden zich ook zo weer veranderen in een mens, hun eigen gedaante, de smeerlappen...'.

Dat vertelt een boer uit Kortenhoef. Maar in De Bilt zagen ze '... vroeger op de hei de duvel wel is goan. Hie had vurige ogen in z'n kop en overal woar hie liep vonkte het, spatte vuur in 't rondte'. Hieronder volgen nog andere verhalen van Willem van Dijk, daarna van Albert Pastunink.

De Duivel is langs geweest en heeft zijn sporen nagelaten.

Verhalen van Willem van Dijk

1. 'Een schaapherder vertelde ons, m'n vader, moeder en ons kinderen, dat De Bilt nog es een keer een grote

stad zou worden. Zo'n schaapherder zag veul meer as gewone mense. Ze hadde een bijzondere gave, het tweede gezicht. Zo vertelden ouwere mense in die dagen toen er nog schaapherders waren. Hie kreeg nog geliek ok, die schaapherder, want De Bilt begint nou aardig op een grote stad te gelieke. Toen ik jong was woonden er nog gin twaalf honderd mensen. En nou!'

2. 'Stroef, zo heette hie, was een ouwe man, die vroeger op De Akker woonde en die kon toveren. 't Was een magere ouwe man met allemaal rimpels in z'n gezicht. Hie kon muizen maken. Hie liet ze over de tafel en deur de kamer lopen. Woar ze vandaan kwamen? Zo waren ze er en zo waren ze ok weer weg. Hie toverde ze ergens vandaan, moar hie deed het niet op de mensen, meer aan bomen of planken. Die ginge dood, zo meer kapot. As hie bezig was brak hem het zweet uit, zo zwoar viel het hem. Meer hie had ok macht.'

3. "t Is gebeurd bie Jan van Dijk, een boer die vroeger op De Bilt woonde. Elke nacht kwam doar de nachtmerrie in de stal. Er stinge drie peerde en die wieren alle drie deur de nachtmerrie of erejen. Elke morgen gevlochten manen en de staart in de knoop, bie alle drie. De nachtmerrie kwam deur 't geutgat noar binne. Hoe ze er deur was gekomen wisten ze niet, meer as ze d'r was dan hinnikten de peerde en stinge ze te stampe van geweld. D'r was niks tege te doen.'

4. 'Vrouw Groen woonde vroeger tussen Utrecht en De Bilt. Die kon toveren, zo zeiden ze. Elke morgen kwamen er een stuk of wat melkboeren met hun hondekar veurbie hoar huisje. Nou, die honden mosten lopen, "juu, juu", ging het en zo wieren die honden opgehitst en dan liepe zo nog harder. Vrouw Groen komt op een keer uut haar huisje net toen die hondekarren met die kerels er ankwamen. In eens stinge die honde stil en vielen die melkboeren met kar en al in de sloot. Dat dee vrouw Groen, die kon dat. 't Was toveren. Later hebben ze er toch wat op gevonden! Ze leien een vlierhout over de brug waarover die honden met hun karren heen mosten en doar kan zo'n toverpot niet tegenop, had ze heur macht verloren.'

5. 'Vroeger hoorde je nog wel es dat er kinderen op de wereld kwamen, die met de helm op geboren waren. Ja! Wat waren dat veur mensen? Ze konden alles veuruut zien. As t'r oorlog op komst was of as er een in de buurt dood zou gaan. Dat zagen ze allemaal gebeuren en er was nog niks an de hand. Later, veel later gebeurde het dan werkelijk. Ze wisten dat precies. Zo'n ding was veul geld waard.'

Verhalen van Albert Pastunink

6. 'Vrouw Strijker, die had een grote zwarte kat. Ze was weduwe, haar man was gestorven, maar ze vertelden dat ze die had veranderd in een zwarte kat. 't Was haar man. Altijd was die kat bij haar en liep om haar benen. Neen, zuiver was die van Strijker niet.'

7. 'Van weerwolven wier verteld vroeger, dat het nog veel erger was dan toveren en gruwelijk gevaarlijk.'

8. 'Ik weet nog dat ze bij de boer zelf karnden, zelf de boter maakten. As 't niet wou, dan zeien ze steevast, dat de karn betoverd was. "Welk wijf zou er op de deel geweest zijn: vrouw Emans of die van Strijker?" Die van Strijker was ook niet zuiver.'

9. 'De nachtmerrie, die zag je in je slaap en je kon hem horen aankomen. Wat het eigenlijk was weet ik niet meer. Je kon er wel wat voor doen, dan moest je je kousen kruiselings voor 't bed leggen. Dat hielp en daar kon de nachtmerrie niet tegen. Aan een kruis hebben ze een hekel.'

10. 'Om 't huis van vrouw Emans in De Bilt liepen altijd zwarte katten. Van die smerige ondieren met van die steile haren en gloeiende groene ogen in d'r l' koppen. 't Waren allemaal heksen, zo vertelden ze vroeger bij ons.'

11. 'Hier in De Bilt heb je wel twee kloosters gehad vroeger en daar liepen onderaardse gangen an waar nu het KNMI staat naar Oostbroek. Op die plekken hebben de kloosters gestaan. Er was een lange gang waar ze doorheen konden. Ik heb ze nooit gezien, zo oud as ik ben, maar mijn vader en moeder hebben het vaak zat verteld.'

12. "t Is ook is gebeurd dat er een man hier doodging en een paar dagen later terugkwam en toch hadden ze hem begraven. Ze zagen hem duidelijk voor zich en ze herkenden hem aan zijn stem. Wat ie zei, konden ze niet verstaan. Die vent had niet best geleefd en hij had nog wat willen zeggen voor ie doodging, moar dat kwam er niet uit en daarom kwam ie terug.'

13. "t Is in Bilthoven gebeurd dat een wijf, vrouw Emans, een kind had betoverd in de wieg. "t Was nog een heel klein kind en daar kon het gemakkelijk mee. 't Kind was er slim aan toe, maar een buurvrouw kreeg het gauw in de gaten. Die was zo slim om 't kussentje open te maken, waar het kind op sliep. Ze trok het open en toen hadden ze het bewijs in handen dat er getoverd wier. Een grote bloemkrans van allemaal veren kwam er uit en zo konden ze zien dat vrouw Emans dat kind behekst had.'

14. "t Is heel lang geleden gebeurd toen m'n grootvader nog leefde, zo omstreeks 1840 of 1841, moar toen bestond Bilthoven alleen uit heide en bos en hier en doar een klein huisje, meer niet. Een man hier komt 's avonds laat in donker naar huis en opeens wordt hij van de weg ofgezet en zo de sloot in. Hij zag niks en wist niet wat er aan de hand was. Maar later vertelden ze hem, dat daar een lijk langskwam toen hij daar liep en toen moest hij an de kant, van de weg af. 't Was wel vreemd, maar het gebeurde.'

15. 'Vrijmetselaars sterven allemaal een geheime

dood. Ze hebben hun ziel verkocht aan de duivel. Ze weten alles en nooit hebben ze gebrek aan geld.'

Historische kern

De verhalen over de vrijmetselaars of 'frankmesjons' zullen wel ontstaan zijn naar aanleiding van de geheime riten die deze beweging inderdaad kent. Zo kan een sage, want tot dat genre reken ik deze verhalen, een historische grondslag hebben.

Heksen

Heksen op pad.

Het zal bijvoorbeeld ook best af en toe gebeurd zijn dan het karnen niet lukte (8). 'Ze hadden er te veul water bij gedaan, te heet of te koud. Meer 't was vaak: "Zal wel een heks langsgekomme z'n". Bijgeloof, niks as bijgeloof! Praatjes!', zegt een boerenknecht uit Werkhoven nuchter. Anderzijds waren er toch treffende bewijzen dat er wel degelijk gehekst werd. Zo vertelt een bakkersknecht uit Garderen: 'Daar had je een vrouw, Nennetje van Os en die kon toveren, was een toverpot. Ze ging is bij een boer an en toen gaven de koeien in gin dag melk meer, gin druppel, dat was vrumd natuurlijk. Ze wisten niet op die boerderie wat er an de hand was, meer ze hadden wel een knijn zien lopen, meer doar hadden ze eerst gin arg in gehad. Meer toen kregen ze 't in de gaten. As dat knijn in de omgeving rondliep, dan lag vrouw Van Os thuis, bij haar net of ze dood was. 't Knijn kroop uut hoar hals en ging zo op 't pad en as het wier terugkwam kroop het weer noar binnen en Nennetje leefde weer gewoon...'

Dat vindt u nog geen bewijs? Hoor dan deze uit Soest: 'Op een keer vertelde m'n ome, dat hij in de schuur achter zijn huis bezig was geweest met hout kleuven. Er liep een dikke zwarte kat langs z'n benen, door z'n benen, om z'n benen en dat ging zo maar door. M'n ome wier bang en gaf die kat een schop met z'n klomp tegen d'r kop. Die kat vloog de schuur uit. En anderendags liep de naaste buurvrouw met een doek om heurlui kop. Zij was die zwarte kat geweest. M'n ome had haar goed geraakt, die heks...'

Bezwering van heksen

Een vlierhout neerleggen hielp, daar konden heksen niet tegen, dat zagen we al bij vrouw Groen (4). Wilde je een heks echt ontmaskeren en bovendien van haar af, dan deed je wat een dienstbode uit Soesterberg aanraadt: 'As je wilt weten of er een heks bie je in de buurt woont, dan kun je zo'n wijf uit haar eigen loaten kommen. [...] Je most een pikzwarte kip, meer hij most pikzwart zijn en er mocht niks an mekeren, anders hielp het niet, levend in een pot met water stoppen en dat op 't vuur. En maar koken. Dan kwam de heks vanzelf en zag je wie 't was. Maar zette je door en liet je zo iets een halve dag, of nog langer an de kook, dan ging zo'n wijf er dood van [...] Zo mot een heks doodgemaakt worden...'

Heksen ook mensen

Toch wordt er ook wel genuanceerd tegen heksen aangekeken (2). 'Ze moest toveren, of ze wou of niet. Meer ze was een goed mensje, daar niet van, maar ze kon het. De hele buurt wist het', vertelt een fietsenmaker uit Soest. Wat was het geval? "t Was vrouw Van Beek, ik heb haar nog gekend. We woonden bij haar in de buurt. Ze betoverde zo meer, op een keer een boom vlak bij ons thuis. Ze sting bij de boom en maakte bewegingen met haar handen langs de stam. Een paar weken later was de boom dood. Ze hebben hem moeten omhakken. Ze zeiden toen in de buurt, dat vrouw Van Beek *moest* toveren, anders moest ze een kind betoveren of zo en daarom deed ze het op een boom of een struuk...'.

Een in onze ogen merkwaardige situatie wordt geschetst door een boer in Maartensdijk: 'Jans Verkerk was een toverheks. Ze woonde in de hei in een klein huisje [...] [Als ze eraan kwam] dan riep ze: "Toontje", zo heette m'n moeder en wij woonden dicht in de buurt, "haal je jonges binne!" Ze waarschuwde m'n moeder altijd als ze er aankwam. Werden we binnengehaald anders betoverde Jans ons kinderen. Meer om haar huisje stond geen levende boom. Alle bomen had ze betoverd en waren doodgegaan. Een buurman van ons hoor ik nog zeggen tegen haar: "Er staan nog bomen zat, Jansje, je gaat je gang maar!"'. — Zou Jansje zelf gedacht hebben dat ze heksen moest, of zou ze het spelletje maar meegespeeld hebben, om niet de schuld te krijgen als de kinderen iets overkwam? Het geeft je even een inzicht in de situatie waarin zo'n arme vrouw zich bevond... Ach, maar het is toch maar een verhaal!

Betoveren van kinderen

Wat betreft het betoveren van een kind in de wieg (13), hierover laat ik Marten Douwes Teenstra (1795-1864) aan het woord. Hij noteerde in 1843 de hem bekende volksverhalen; in zijn boek is een schat aan gegevens te vinden[1]. Deze Teenstra is een typisch kind van de Verlichting en de romantiek en sociaal zeer bewogen. Fel trekt hij van leer tegen het bijgeloof en tegen hen die zich ervan bedienen om het volk dom te houden en zichzelf te verrijken, zoals pastoors en monniken die zich tegen forse betaling met duivelsuitbannerijen e.d. bezighouden. Zijn inventarisatie is dan ook vooral bedoeld om de gesignaleerde verschijnselen door te prikken en belachelijk te maken. Dit zegt hij van het betoveren van kinderen door het leggen van een verenkrans in het kussentje waarop zij slapen (13): 'Ik heb onderscheidene kransen in mijn bezit [...] Deze vederkransen in de kussens, om gezegde draad, is eene zeer natuurlijke aanbakking welke bij het schudden en roeren der kussens ontstaan, zijnde voor het overige te bekend en te weinig beduidende om er langer bij stil te staan...'

Pastoor ook magiër

Dat zullen we dan ook niet doen. Wel staan we nog even stil bij de magische praktijken van pastoors. Deze blijken ook uit onze verhalen (al komen ze niet voor bij onze Biltse vertellers). Zo zijn er ettelijke verhalen waarin de pastoor bij brand de wind laat draaien. In ons boek wordt algemeen aangenomen dat hij dit bereikt door bidden, maar Teenstra meldt wel anders[2]. Een Nederlands Hervormde daggelder uit Lunteren vertelt dat de pastoor daar werd geroepen omdat een kind werd behekst. 'As de buurvrouw, die toverpot, an kwoam lope, begon 't kind te schreeuwe in huis. Zo arg was het. Die moeder noar de pastoor toe. Ze zei, dat ze niet rooms was, meer ze vroeg om road. "Goa meer zitten", zei de pastoor. "Ik zal je wat meegeven". Nou, ze kreeg wat mee. Ze had die rommel, wat 't was wist ze niet, nog niet in huis of 't kind leefde al op. Een dag of twee loater kwam dat wijf an de deur. Meer die moeder had zo'n kracht ekregen dat ze zei: "D'r uut, smeerlop" en die toverpot weg. Zukke wijve hebben het er slecht mee, as er zo iets van dat roomse spul in huis is.'

Dominee 'niet zo handig'

De dominee had die macht niet, vertelt een rietsnijder uit Kortenhoef: 'Zo'n pastoor ken dat alleen. Ik heb nog nooit gehoord dat een dominee zo handig was, dat die dat kon.'

Dat de dominee niet zo handig was blijkt ook uit het volgende verhaal van een gereformeerde boerenknecht uit Bunschoten: 'Ming moeder het het wel is verteld. Toen moet het gebeurd z'n, dat er een stem uut zee kwam, uut de Zuiderzee, altied op 't zelfde plekkie. Die visserman was al wal duzend keer langsgekomme en dan heurde hie altied weer op dezelfde plek die stem roepe:

"Hier is de plek,
woar is de man?"

Dominee heurde er van, meer hie was er arg op tege. "Biegeloof", zei hie, meer hie wol zelf de stem ook wel is heure. Noe, dominee goat met die visserman mee op de sjuut en joa heur, op die plek heurt die visserman de stem uut zee, uut het woater komme. Hie roept direkt dominee, die in 't veuronder zat, dat ie de stem heurde en of dominee gauw kwam. "Noa mot je komme", zei die visserman, "'t is vlakbie!" Dominee sting op en die noar bove toe, meer hie strukelt, valt overboord en verdrinkt. Dominee was de man!'

Onderaardse gangen

Wat het verhaal van de onderaardse gangen betreft (11), die blijk je volgens onze vertellers in haast in elke plaats te kunnen vinden: in Amerongen lopen ze van de kerk naar het kasteel, in Amersfoort van het Burgerweeshuis naar Het Monnikendam. In Bunnik lopen ze bij de protestantse kerk, in Bunschoten eveneens (dat was in de 'zwarte tied', toen ze niet 'noar de kerk hier' mochten) en in Doorn zitten ze onder de IJskelder, maar ook bij de NH kerk, 'dat is vroeger een roomskatholieke kerk geweest en doar hadden ze dat, een onderaardse gang, liep onder de grond door naar 't huis Doorn waar de Duitse keizer begraven ligt'. In Ede 'staat een huis, dat heet Huize Kernhem. Heel vroeger moet doar een oud

kasteel hebben gestaan, dat is afgebroken en toen heette het Keerom omdat daar in de tijd van Napoleon gevochten zou zijn en ze toen doar werden verslagen. Maar onder de villa Kernhem moet nog een onderaardse gang lopen in de richting Bennekom...' In Muiden lopen de gangen natuurlijk naar het Muiderslot toe, en in Nederhorst den Berg van het kasteel naar de dokter (dat huis heet nu nog 'De Uitvlucht'). In Nijkerk liepen ze tussen de voormalige kloosters Salentijn en Groot-Diermen, in Soest 'van de Grote Kaark van Soest noar 't Klooster toe, de ouwe boerderie van Peter Kuier'. In Utrecht zitten er 'genoeg': 'Op de Neude bij 't postkantoor zitten ze en verder overal in de ouwe stad. 't Is bekend genoeg'. En ook in Wijk bij Duurstede heb je er 'zat': onder kasteel Kamminga onder de Rijn door naar Oostbroek, een oud nonnenklooster; van 't kasteel naar de kerk, en ook lopen er onder de Maasdijk: 'daar woonden heel vroeger de Batavieren'.

Weerwolf

De weerwolf (7), de mens die op gezette tijden in een wolf veranderde en mensen opat, is bijkans dood. De mensen weten nog wel dat weerwolven iets heel ergs is, 'tien keer zo erg als toveren', maar het rechte weten ze er niet van. Hier en daar vind je nog een verhaal dat echt op het weerwolven slaat, zoals in Wijk bij Duurstede: 'D'r verkeerde hier is een jongeman met een meisje[...]. Ze gingen es op een keer samen uit en toen moest die jongen uut de broek. Dat kan natuurlijk. Nou, z'n meisje wachten en wachten en toen kwam hij op 't lest aan, met de vodden tussen z'n tanden. 't Was een weerwolf, die jongen en hij greep wat hij grijpen kon. Vandaar dat hij die vodden tussen z'n tanden had zitten. Moar de verkering was meteen uit, dat was er niet meer bij. Zo vertelde vader het ons.'

Spoken

Spoken deden mensen die nog iets hadden goed te maken (12). Zo loopt er op de Laak bij Nijkerk 's avonds het lichtende Laakmannetje (de sage van 'de vurige landmeter') en roept:

'Laakmannetje laak,
Ik heb m'n arme ziel vergeten,
en de Laak te kort gemeten.'

Zo'n magisch aandoend versje in sagen en sprookjes verhoogt de charme, in de oorspronkelijke betekenis van betovering, altijd in hoge mate. Ze worden door vertellers dan ook graag gebruikt.

De literaire kant van de volksverhalen

Een goed verteller stelt er natuurlijk een eer in, zijn gehoor te boeien. Al vertellend ontwikkelt hij mogelijkheden die in het gegeven van de sage besloten liggen, waardoor het verhaal mooier, treffender wordt.

'Met de helm geboren' en 'aan de kant gezet'

Zo vinden we in onze verzameling volksverhalen vertellingen die het gegeven van het vooruitzien (al of niet dankzij het feit dat men met de helm geboren is) (1,5) combineren met het verhaal van het 'aan de kant gezet' worden (14). We krijgen dan een versie zoals die in Maarsseveen wordt verteld: 'M'n grootvader was met de helm op geboren. 't Hele dorp wist hiervan. Hij kon in 't voren zien, hij was zogezegd helderziende. Op een keer stond ie met m'n moeder, toen een klein meisje, en een buurman buiten op stroat, zo te proaten. Opeens zegt m'n grootvader: "Kom hierheen, goat daar stoan, want er komt een lijk heen". M'n moeder ging onmiddellijk an de kant, want zij wist wel dat haar vader wat had gezien, al was er niks goande. Meer die buurman, die bleef stoan en die werd zo van de weg ofgezet, zo 't water in. Met z'n beiden hebben ze hem er wier opgehoald, moar m'n grootvader had hem gewaarschouwd en toch bleef hie stoan.'

Een andere mogelijkheid die in het gegeven *vooruitzien* besloten ligt, is dat de helderziende de *eigen* begrafenis waarneemt, wat natuurlijk weer dramatischer is dan het vooruitzien van de dood van de oude vader of moeder of van de buurman. Deze ingebouwde mogelijkheid is ontwikkeld in Soest, waar een boerenknecht vertelt van een andere knecht, die op het erf van de weduwvrouw voor wie hij werkte, een begrafenisstoet zag. De boerin hechtte geen geloof aan zijn verhaal: 'Nou man, stel je niet zo aan', zei ze. 'Nou, dan zal ik het wel wezen', concludeerde de knecht. Maar hij wilde niet sterven; daarom verliet hij op staande voet de boerderij

en vond elders werk. De boerin nam een andere knecht, maar de oude knecht kwam ze nog wel eens tegen, en ze nodigde hem dan steevast uit om eens langs te komen. Op een keer gaat de knecht haar opzoeken, maar hij heeft het erf nog niet betreden of hij blijft dood... – Hiermee, met het thema van de onafwendbaarheid van het noodlot, is een motief geïntroduceerd dat ook in de grote literatuur voorkomt.

De nachtmerrie

Hoe zich een betere, pregnantere vorm kan ontwikkelen uit de vertelmogelijkheden die in de oervorm besloten liggen, zien we ook bij de nachtmerriesage. De oervorm is duidelijk, dat is de benauwde slaapervaring die gestalte krijgt in een loodzware kwade geest. Niemand weet wat voor wezen het is, maar het komt 's nachts bij je, gaat op je liggen en 'drukt' je (9). Deze gedachte wordt in een boerengemeenschap gemakkelijk op de paarden overgedragen: als die 's morgens trillend en bezweet in de stal staan, zijn ze 'natuurlijk' ook door de nachtmerrie bereden (3). Het ligt dan ook voor de hand (maar je moet er maar opkomen) om, zoals een boerenknecht uit Houten vertelt, een meelzak binnenstebuiten op de rug van de paarden te leggen 'en 's morgens wier er dan gekeken wie van de meiden ook meel an de kleren had zitten'. Wie dat had, was dan dus door de mand gevallen: die waarde 's nachts als nachtmerrie rond.

Allerhande magische middelen werden ingezet om de nachtmerrie af te weren: ons boek noemt (naast bidden) een natte dweil, kousen kruislings voor het bed leggen, een kruis in de stal, een paardekop op de hilt, klompen omgekeerd voor het bed, en zo verder. Er wordt ook aangeraden een scherp voorwerp mee in bed te nemen onder een doek. Ook dit middel is van oorsprong magisch, maar, eenmaal genoemd, smeekt het er als het ware om te worden ingezet om de nachtmerrie te doden of te verwonden. Deze versie is in Zweden wijdverbreid[3]: 'Een knecht meldde zijn baas dat zijn paard door de nachtmerrie werd geteisterd. De baas zei: "ik zal het beter maken", en bond een zeis op de rug van het paard, met het scherp naar boven. Toen 's morgens de knecht in de stal kwam, lag de boer dood op de grond. Hij was doormiddengesneden. Hij was dus nachtmerrie zonder dat hij het zelf wist.' De bezitter van het paard gaat zonder het zich bewust te zijn 's nachts zelf zijn eigen paard drukken, en doodt vervolgens zichzelf door zijn eigen maatregel. Treffender kan het al niet. Ook dit algemeen-menselijke thema van de zelfvernietiging vinden we terug in de grote literatuur.

Volksverhalen ontstaan 'vanzelf', was de gedachte van de romantiek (Jung, Jacob Grimm). Ik hoop met deze laatste twee voorbeelden op de valreep enigszins te hebben kunnen aangeven hoe zoiets in zijn werk kan gaan.

Noten:

1 dl.1 *Volksverhalen en legenden*, Groningen 1843.
dl.2 *Versheidenheden betrekkelijk Booze Kunsten I*, Kampen 1846
dl.3 id. *II*, Kampen 1848
dl.4 *Volksvooroordeelen en Bijgeloof*, Amsterdam 1858.
Heruitgegeven met subsidies van Harmannus-Simon Kammingafonds en Provinciaal Anjerfonds Groningen, door M.A. van Seijen, Leeuwarden 1973.

2 In Beieren moeten monniken volgens Teenstra *St. Nicolaasbroodjes* hebben gebakken, 'welke in de kloosters voor een pond goede boter in menigte afgegeven werden, met een gedrukt briefje, van dezen inhoud: "wanneer dit gewijde brood in de vlam wordt geworpen, dan bluscht het den brand en het vuur gaat niet verder. Het stilt ook de baren en de onstuimigheid van het water. Het is een voorbehoedmiddel voor donder en bliksem, het verdrijft de koorts en andere ziekten. Door zwangere vrouwen gebruikt, bevordert het de verlossing, en aan het lieve vee, hoe ook betooverd en verontreinigd, na de voeding ingegeven, verdrijft het alle ongemak."' Ook maakt Teenstra melding van duivelsuitbannerijen met behulp van de wijwaterkwast. De Boze stribbelt eerst tegen: 'Signa te, signa! Temere me tangis et angis!' (Bekruisig je maar, het is vruchteloos dat je me aanraakt en kwelt), roept hij. Maar zelfs dit anagram (van voren naar achteren gelezen is het hetzelfde als van achteren naar voren) vermag hem op den duur niet te helpen.

3 Zie voor meer over dit onderwerp Max Lüthi, *Urform und Zielform in Sage und Märchen*, in: *Volksliteratur und Hochliteratur, Menschenbild, Thematik, Formstreben*, Berlijn/München 1970.

Illustratie "De heksen op pad" uit:
A Christmas Carol, by Charles Dickens, William Heinemann Ltd. London, 1915. Illustrated by Arthur Rackham.
Andere illustraties:
Pentekening en houtsnede door A.C. Ninaber van Eijben (1896 - 1976). Ontleend aan *Limburgse sagen* door J. Kleyntjens en H.H. Knippenberg. De kunstenaar was befaamd o.m. vanwege zijn muurschilderingen en glas-in-lood ramen. Ook maakte hij etsen en houtsneden, schilderde hij portetten en stillevens, vervaardigde mozaïeken, reliëfs en meubelontwerpen. In de jaren 1942/43 woonde hij in De Bilt.

Waar is het gezellig?
Waar treft men vrienden en kennissen?
Waar speelt het beste Dans-Orkest?
natuurlijk in
Hotel „Poll", De Bilt
Iederen avond dancing.
Zondags middag- en avondconcert.
Vanaf half 6 speelt onze Barpianist in de AMERICAN BAR.